

ГЕОРГИ БОЖИНОВ

ГРАДЕЦЪТ

chitanka.info

Вече няма да разберем тия тесни улички, тия изпъчени, трогателно-грандомански грандхотелчета и тия къщи, увесили чорбаджийски кореми над уличките, вслушани и вгледани в уличките толкова, колкото и в себе си. Чужда ни е тая теснота на диреци и скърцащи стълби, на вратички и нишички; теснота, уравнивесена с дворчета и продължена в дворчетата. Дворовете били място за живеене наравно със стаите — един разкош, вече невъзможен. Учудващо е как това водоравно корито на улицата, корито на плискащо житейско разнообразие, могло да изменя формите на всичко, което расло отвесно по бреговете му. Но и бреговете на една река понякога вземат мерки на самоотбрана срещу неверния нрав на реката. Първият пукащ мотор накарал старите къщи да се замислят: да източват ли каменни ластари нагоре, или да се дръпнат към отдръпващата се гора, в която били някога. За да избегнат шума. Решението било неочаквано. Улицата не пожелала да признае двигателите с вътрешно горене и забранила движението им. Покрай него — и всякакво движение на колела. Така консервирала сама себе си, отвърнала се от новите времена. Предпочела да остане в спомена за своите, предишните времена. Когато те били млади и битието било още меко, но постепенно и задълго се вкостенявало; когато хората се познавали всичките, когато ходят на времето и на това, което текло по улицата, бил приблизителният ход на биволска тяга... Еркерите се надвесват над улицата, за да видят и чуят по-добре кой минава долу в още първобитната балканска тишина, за да разберат какво ново има и какво става. Хората знаели всичко един за друг. И все пак не напълно всичко, иначе не би могло да има ново. Новото било публично и вървяло по улицата.

В едно старите българи ни превъзхождат непременно: в общуването. В умението или нуждата да общуват — с природата, със себеподобните и със себе си. Облагата от това общуване сама била непосредствена потребителна ценност. Самото общуване било облага, която не разчитала тайно на други взаимни облаги и ценности. Животът бил ясен, ролите — прости и определени, завесите и кулисите още не били измислени. „Защо са живели?“ — пита недоумяващо и малко презрително днешният от високомерната височина на своя век. И повече недоумява, ако чуе отговор: така, за да живеят... А недоумява затова, защото другите смятат — всички смятат,

— че неговото собствено живеене е само средство и всичко друго извън него е само между другото. Всяко ново поколение е сега и на отсамния бряг — тук са работилниците и насъщните бойни работни площадки, където средствата добиват смисъла на своята употреба за целите. На отвъдния бряг всичко е едно отвъд, което става все по-отвъдно, по-далечно и по-овехтяло. Докато стане — и вече става неразбираемо излишество. Интересът към него добива всичките правилни клинични белези на увлечение. Отвъд прескачат екскурзиантски повлекла, ходят, гледат, разсъждават, остават с „едно добро впечатление“, а си мислят за друго. Цъфти екскурзоводията от тип „надве-натри“ и всички са напълно доволни от нея, и остават с едно добро впечатление и от нея. Къде бе, къде са ония прочути тавани, давайте ги насам да ги видиме!... А, добро, бива, бива... А това мазало що ще е?... Икона... хм... Ами това? Стара пара. Тия сега не вървят...

И нищо от старото не върви, и нищо не върши работа сега.

Той е прав, средният човек на повлеклото. Защо му са тия тавани, колони, икони и еркери-меркери — защо му е цялата тая малко забавна и не много привлекателна форма на скара-бира? Когато му трябва просто една откровена скара-бира... В тоя наплив и цъфтеж е скрит гнилецът на малко кощунство и малко нечисто абмулантство, което борави с альш-вериш на едро и дребно. Това е масова култура, най-невинната й муцуна, най-поносимата.

Семената се хвърлят сега, непречистени и грозни, в неочистена, груба земя. Цветовете се чакат след поколение или поколения. Така е и навярно другояче не може. Така е и мирим се с това като с капиталовложение, което ще се рентира в едно далечно тепърва, зад срока и трайността на едно поколение може би.

... Промените ставали несетно, трупал се несетно ледът и полека разширявал пукнатината между епохите. По-дребните, които ставали в дните и месеците, оставали незабележими и неотбелязани. Защото не е имало ни кой, ни какво толкова да отбелязва. В ситото на хрониките подскачало непресято едрото, това, което отделя година от друга. Че и не всяка година даже. Хиляда седемстотин деветдесет и осма... По

света стават революции, затриват се царства и господарства, изскачат велики имена, после потъват и те.

А тук: ... восташа разбойници многи, изгориха села много и дойдоха на село... в неделя месопустную и оловиха много човеци и изгориха селото, токмо четвърта част оста от къщията...

Или: ... стана возмущение между турци и болгари... и са истребил много народ.

Или: 1813 — церковният двор заградихми...

1814 — направиха сахатя...

Тоя сахат^[1] стои още, подновен и поднесен за гледане. Четириъгълна кула, сивокаменна, нашарена с тия дървени кушащи-пояси. Над нея наставена още една, шестоъгълна и паянтова, прозрачна, бяла, с черни паянти от дърво. И още една, над нея пък, най-горе — само дървена, конус, азиатски островръх калпак; над калпака шило, нанизало топки няколко, и едно гълъбче. Там, в прозрачната куличка, е камбаната на часовника. До кулата долепена висока бледогълъбова къща с плочен покрив. До нея друга, по-ниска, розова, сини прозорци, също с плочи. Там пък се изтегля напреко, под прав ъгъл, старото училище: едно голямо, разкривено здание (рушат го сега и строят го наново). А между това здание и розовата къща е притисната една мъничка къщица, къщичка джудже, невзрачно, но уютно заведенище, като кафене ще да е било. И сега е кафене, с билиард при това.

Имало от юг и други сгради, между тях и оцелелите сега било закътано площадчето. На това площадче, пред къщицата джудже растат две — само две, повече и не трябва, — две охлузени, видели и патили акации, стари акации, от ония, топчестите и без бодли... Ето това е баш алтън-градът, „село свободно и на тихо место“, негов пазар, негово средище, негова сърцевина. Тук се раждали неговите живи хроники, тук се замисляла неговата история, оттук тръгвала или минавала оттук тая история и текла като кръв от сърце по жилите на пет улици...

Искуфяло отдавна това сърце, инфарктът на историята го поразил — и не тече нищо през него, и не капе нищо. Освен може би водата от старата чешма, вградена в кулата. Заветно място, топло зиме,

сенчесто и прохладно лете — това място било създадено за спокойни, не бързи беседи „на теана“^[2], за съзерцание и размисъл. Както и за срещи на ниско равнище, до равнището на тълпите, които се смъквали от колибарския балкан наоколо, за размяна на стоки и новини. Като корал, отдавна умрял и вкаменен, старият град и старият му площад запазили пластиката на последното свое предсмъртно движение. И като всеки мъртъв корал той става само за украса.

... Това било време наличности — попове, чорбаджии, даскали, еснафи, кунописци, търговци и резбари; личности, създали себе си и своите длъжности, а не създадени от длъжностите. Хора свободни от село свободно, свободни до крайния предел на едно външно робство; характери, лепени по импровизацията и каприза на самите времена, времена превратни и бурни, когато:

... востаха разбойници многи...

... и като си додохми... селото изгорело, такоже и църковата... непаднала, защо беши кевгир, но опалена като пещ, прочая же вся разграблено... и собраша се паки спасшии ся от сея нужди и с великим страхом пребивахом, и по много бегахом по колибите...

Спасителните колиби.

И църквата е срещу площадчето. Старата църква „С’ти Раангел“, градена преди осемстотин години. Осемстотин — грешка няма. Преди турците още, при идването на турците била стара.

Казва преданието: като бягали българите от кютука на своята паднала царщина, дошли и тук. Намерили старата църква буренясала, а в олтара ѝ живеела една мечка. Изгонили мечката и мечетата, очистили буренака, прикадили мястото, поръсили го със светена вода и го обявили за свето. То светнало и оживяло. Церковния двор, каже, заградихми... Голяма работа, много важно: заградихми. А мислите — малко е? И по днешната мярка то било голямо нещо. Заградили двора с дувар, висок и непревземаем като крепостна стена, зад нея само покривът на църквата се виждал. Турили на железните врати отвътре дебели дъбови ключалки и мандала. За онова време то стигало. Било повече от дувар. Било народно чувство за сигурност и сила. Още се пази тук един много стар кръст, наричат го Царския, или Стария, или Честния кръст, изработен от дърво честно — чемширово или палисандрово, с двайсет библейски легенди, издълбани тънко по него, с калъф от злато, една кръстообразна златна мрежа, заплетена сложно.

Храмът Божи бил точно храм Божи, т.е. — храм народен, клуб народен, средище и сборище българско. На българското от цялата околна околия. И поповете били човеци по едрата кройка на времето, човеци, пълни с човешки страсти, страстите носени явно като раса и като раса видни отдалече.

Така. Животът бил прост и ясен и погледът бил ясен, а умът отдалече гледал добро ли, зло ли насреща иде. Народът бързо се оправял в доброто и злото. Народът и сега е по колибите.

Всъщност тоя народ не е вече по колибите. Той слезе в града, всмукан от вакуума на новите времена. Над мъртвия корал израства живият...

... Бях спрял в тоя градец, бях се отбил в млекарницата да хапна нещо. Тъкмо седнах и по радиото засвири кавал. Една проста и тъжна овчарска мелодия разсипа дрезгавите си, наполовин човешки звуци чисто и без съпровождащи шумове. Неволно потърсих апарата по стената, но не го видях. Видях стареца. Седеше зад отворената врата, сгушен и почти незабележим, и свиреше с дудук. Свиреше, замижал и унесен, в дребната му старческа фигура имаше нещо старчески занемарено и много жалко.

Един мъж, който се бе наредил на опашката за овче кисело мляко и държеше в ръка канче и новичка жълта чанта, се обърна към старчето и му подвикна сърдито:

— Ееей, я стига, стига! Какво си се разсвирил тука! Тука да не е...

— Оставете човека бе! — обади се друг от масите. — Свири си човека, какво ти прави... Карай, дядо, карай!...

Старецът не чу кратката разпра. Той седеше, опърпан и жалък с тия потури от сур домашен шаяк, с това кожухче посред лято, и продължаваше да свири. Под вкоравените му старчески пръсти излизаха звуци, които рисуваха планини, росни ливади и овци, връщаха далечни, забравени мигове и размекваха душите.

Песента свърши и забърках в джобовете за стотинки. Но старецът мушна дудука в ремъка, който стягаше отгоре пояса му, и стана.

— Няма вече! — каза той, като да се извини. И се усмихна простодушно. Липсваха му два долни зъба, които навярно дудукът беше бутнал, за да си отвори място. После излезе навън и тутакси потъна и се загуби в сутрешната забързана градска навалица.

В млекарницата стана тихо, може би така ми се стори или беше случайно. Попитах жената, която чистеше масите: кой е тоя, какъв е тоя, да не е някой откачен?

— Кой, дядо Спас? — Тя се засмя. — А, не е. Свестен си е, нищо му няма. Свири си... Така ходи и си свири. Ами току гонят го...

И тя с няколко думи разказа историята на дядо Спас, история проста и тъжна като свирката му.

... Живееше си старецът горе на планината, над колибите. Сам, с овците и кучетата. Откак умря бабата му, дядо Спас не искаше да стъпи вкъщи. Не че му беше домиляла толкоз. Тя беше зла, проклета бабичка и двамата постоянно се караха, повече тя му се караше. Но беше свикнал с нея и караниците ѝ и изведнъж се усети осиротял. Нещо от него замина с бабата, нещо от годините, от живота, от все победняващите радости. Помръкна старецът, сви се.

В колибите долу остана Митьо, син му. Добро момче беше Митьо, весело момче, пъргаво и работно. Дядо Спас не му харесваше само едно — дето много се навърта в града. Веднъж от стопанството го бяха пуснали в града да си намери работа през мъртвия сезон. Митьо остана там малко време, после се върна. Но оттогава все в града гледаше. Даже си купи място на края да строи къща, но само го загради. Натисна баща си да продават къщата в колибите, а ако няма кому да я продадат — кой ще ти купува къща да дивее в тия диви места, освен ако някой я хареса за вила, но де да се намери такъв?, — натисна го да я разтурят заради материала. За какво им е вече... После да продадат овците и да се приберат всички в града. За града как да е, старецът бе готов да слуша. А за овците? Но като видя, че няма кой да му донесе хляб в планината, че няма кой да го припере — наведе глава и склони, нямаше къде да ходи. За къщата и за разтурянето ѝ се опъна и не даде и дума да се изрече.

Преселиха се в града, заживяха криво-ляво. Къща още не бяха дигнали, живееха под наем. Туриха стареца в кухнята да спи на

кушетка. Хазяйката постоянно го хокаше да си изтрива цървулите, кога влиза вкъщи. Дядо Спас нямаше какво да прави в града. Син му и снаха му работеха в една кооперация, а той — дето само ще хвърли трохи на кокошките и ще иде до стола за яденето. Това. Беше му мъчно за планината, дето бе прекарал целия си живот, болеше го за овците, които набързо теслимиха на един ловък прекупвач от „Родопа“. Но постепенно болката, като всяка болка, затъпя, заглъхна и някакво мътно безразличие застла паметта му.

Един ден, като скиташе без работа из пазарището да се повиди със стари познати, дядо Спас съгледа един циганин, който продаваше дудуци. Циганинът сам свиреше на дудук, за да привлеча хора около себе си. Свиреше добре и старецът постоя някое време заедно с другите да го слуша. Тогава той си спомни, че някъде из дисагите, дето държеше звънците на продаденото стадо и другите овчарски такъми, бе забол и дудука си. Върна се вкъщи разтреперан, разтършува и обра прахоляците на тавана, но намери своята стара вярна свирка, малко цепната отгоре и вързана с тънка тел — да не се цепи повече. Отри с ръкав праха ѝ, духна в нея — и оживя в сърцето му обширният балкански чаир, големият бук, дето беше пладнището, гората, овците и овците звънци, които вечер се сипеха тържествено и течаха като река на път за кошарата. Засвири той старата песен за Дели Димо, който пасъл вакли овци горе на планина, на планина, на Влаина... Па дошли страшни турци, па вързали Дели Димо, и вързали стадото. Но кучетата преяли въжето и освободили своя стопан...

Песента жалеше тихо и задушено, ромолеше като вода между треви и упойваше...

На стареца изведнъж му домиля за овци. И той намисли една работа. В махалата, дето живееха, тя беше от края и тя, всяка къща държеше по една-две овци. Жените връзваха тия овци да пасат из дворчетата и тревясалите улички. Овца вързана бива ли?, възмущаваше се дядо Спас. Реши той, тайно от сина, да събере тия овци и да ги изкара на паша край града. Ще ги свира по насипите, по слоговете, по пътищата — все ще намери къде, и ще ги напасе. Така, без нищо. Само да му замирише пак на овца, да се намира на работа, че инак ще пукне сам в тая кухня. Пошушна той на съседите нещо — и ето една сутрин подбра десетина „тумбака“ и важно и гордо ги поведе. Цял ден се улисва с тях, говореше им, мъмреше ги галено, свиреше им.

Цял ден му беше радостно и леко на сърцето, усещаше се възроден и млад като едно време.

Но вечерта... още същата вечер синът го усети. Скара му се за затворените кокошки, за забравеното ядене в стола, нарече го вдетинен и побъркан. Скара се той и на съседите, че му поднесли на дъртешкия акъл. И съседите пак вързаха овците си. А дядо Спас клюмна. Разбра той, че от старото време му е останал само дудукът.

И оттогава тръгна старецът из града да свири. По кръчми, кафенета, ресторанти — където намери. Стига да има народ да го слуша. Някъде келнерите го гонеха от вратата. Той не се сърдеше. Другаде, по кръчмите повече, хората сами си го викаха, дърпаха го при себе си и го караха да им свири — ама тихо, съвсем тихо. Той свиреше, а те удряха с юмруци по масите и викаха:

Ех, браво, дядо!... Те това е!... Карай, дядо, карай!...

Даваха му пари, той не вземаше. Черпеха го — не пиеше. Той само свиреше. Свиреше и му ставаше по-леко. И на хората ставаше по-леко.

[1] Часовник (тур.). ↑

[2] Техана (тур.) — място, където няма навалица, притеснение и шум. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.